

ERSTA
SKÖNDAL
HÖGSKOLA

Institutionen för diakoni,
kyrkomusik och teologi

Författare: Jonas Larsson

C-uppsats 15 hp, ht 2016

Kandidatprogram i teologi

Ämnesområde: Kyrkovetenskap

Handledare: Elisabeth Christiansson

Biträdande handledare: Linnea Lundgren

Examinator: Mats J Hansson

Hur belyses judendomen och judar i tidningarna *Vår kyrka* och *Vår Lösen* under krigsslutet 1945?

Jews in the News – How were Judaism and Jews portrayed in *Vår kyrka* and *Vår Lösen* during the end of war 1945?

Sammanfattning

Syftet med denna uppsats är att undersöka hur de svenskkyrkliga tidningarna *Vår kyrka* och *Vår Lösen* framställde judar och judendom under krigsslutåret 1945.

Detta undersöks för att kunna få en bild av hur dessa två svenskkyrkliga tidningar informerade sina läsare om judars situation under krigsslutet. Judar och judendomen var hårt ansatta och flyktingströmmen till Sverige var stor. Att undersöka dessa tidningars beskrivning av judar kontra drabbade kristna ger en bild av hur man värderade olika utsatta grupper.

Som grundmaterial används tidskriften *Vår kyrka* och den ekumeniska kulturtidskriften *Vår Lösen*, vilka grundläggande har gått igenom på Lunds Universitets bibliotek.

Med en kvalitativ undersökningsmetod har jag empiriskt försökt klargöra hur judar och judendomen belystes i dessa båda tidningar under krigsslutet 1945. Metoden för uppsatsarbetet har således varit att kartlägga tidningarnas innehåll under året 1945. På vilket sätt rapporterade tidningarna om kriget, flyktingar och freden? Jag har systematiskt lyft fram varje tillfälle och sammanhang där ordet judar framkommer i tidningarna, vilket har medfört att uppsatsen även har kvantitativa inslag.

Resultatet av min undersökning visar att judar och judendomen nämns endast vid ett fåtal tillfällen i tidningarna, och då i korta ordalag. Judars lidande beskrivs kortfattat och konstaterande, de evangeliskt kristnas lidande beskrivs utförligt och engagerat. Vidare kan jag konstatera att beskrivningen av kyrkor i Tyskland var en aning otydlig. Detta eftersom det inte alltid framgår vilken kyrka som åsyftas, kyrkorna som beskrivs skulle således exempelvis kunna var den nazistvänliga *Reichskirche*.

Slutsatsen i mitt arbete är att den patriotiska nationalkänslan och fokuseringen på att bibehålla den kristna sammanhållningen är genomgående i de båda tidningarna. Begrepp som ”vi och våra bröder” går som en röd tråd genom materialet och med ”vi” avses ”vi kristna”. Till skillnad från debatten om flyktingsituationen 2016, där mycket kretsat kring ”Vi och dom” kretsade tonläget i debatten 1945 kring ”vi”. I det undersökta materialet framstår det som angeläget att skapa asylrätt och hjälp till ”våra egna” dvs. de kristna. Man framhåller vikten av att försöka förlåta dem som stred för Hitler, även om det kunde vara svårt. Någon tydlig

antagonistisk hållning mot Hitler finns inte i materialet och inte heller en redogörelse över det globala lidandet som ”icke kristna” drabbades av genom kriget.

Eftersom beskrivningen av judar och judendomen var så minimal kan en vidare forskning på min studie vara att undersöka varför så var fallet. Varför belyste inte de svenskkyrkliga tidningarna *Vår kyrka* och *Vår Lösen* judar och deras situation 1945 i en större utsträckning? Var det en bristande kunskap om krigets omfattning? Var den rådande kontexten enbart fokuserad på ”sina egna”, dvs. kristna? Rådde det någon form av förbud/censur för media som hindrade tidningarna att redogöra för de faktiska händelserna som inträffade i världen?

Nyckelord: judar, judendom, Vår kyrka, Vår Lösen, Till våra bröder, kristna

Innehållsförteckning

	Förord	5
1.1	Inledning.....	6
2.1	Syfte, metod och material	8
2.2	Vår kyrka	8
2.3	Vår Lösen	9
3.1	Tidigare forskning	9
4.1	Vår kyrka under krigsslutet 1945	12
5.1	Vår Lösen under krigsslutet 1945	27
6.1	Slutsats.....	30
7.1	Vidare forskning.....	31
	Referenslista.....	33

Förord

Flyktingkrisen i världen 2016 är den värsta sedan andra världskriget. Tidningar rapporterar om överfulla båtar, gränser som stängs och människor som tvingas fly på grund av sin religion.

Flyktingkrisen har även skapat en debatt om ”vi och dom”, rädsla för ”dom andra” som har en främmande kultur och religion. I samband med debatten om kampanjen *Mitt kors* uttalade ärkebiskop Antje Jackelén att ”Vi hjälper människor, inte därför att de är kristna utan därför att vi är kristna” (Sydsvenskan 2016-08-20).

Svenska kyrkan och tidningen *Kyrkans Tidning* har varit tydliga i sin ståndpunkt när det gäller flyktingfrågan. Flera biskopar, ledarskribenter och insändare har vid upprepade tillfällen förespråkat en humanare flyktingpolitik. Men trots religionsdialog och öppenhet för andra Abrahamitiska religioner finns tecken på att det finns motsättningar mellan judar och Svenska kyrkan. På Teologifestivalen i Uppsala (2015) predikade Mitri Raheb som tydligt har sagt att ”judendomen inte längre har existensberättigande”. Att denna präst var inbjuden som hedersgäst till festivalen fick flera att reagera. Prästerna Annika Borg och Johanna Andersson skrev i DN att ”Svenska kyrkans ledning talar med kluven tunga, eftersom man nu som hedersgäst bjudit in en teolog som står för precis det man själv menar sig ha tagit avstånd ifrån” (DN 2015-02-07).

I förslaget till nya handboken, där ”Herre Gud Sebaot” ersatts med ”Herre Gud allsmäktig” anser Vitterhetsakademien att detta öppnar upp för antisemitisk tolkning, ”med hänvisning till att Sebaot är ett hebreiskt namn på Gud som man i Nazityskland försökte rensa ut” (Sydsvenskan 2016-05-13).

Rapporteringen om flyktingar i dagens svenskkyrkliga press samt Svenska kyrkans inställning till andra religioner fick mig att vilja utforska hur det var under flyktingströmmen 1945. I den här uppsatsen vill jag alltså undersöka vilken hållning svenskkyrklig press hade i flyktingfrågan under andra världskrigets slutskede. Hur såg engagemanget ut då, för de icke-kristna judiska flyktingarna?

Jag vill rikta ett stort tack till min handledare Elisabeth Christiansson som på ett stimulerande sätt har motiverat och handlett mig i uppsatsskrivandet.

Jag vill även tacka Anette Kregel (biblioteket, Ersta Sköndal högskola) samt Linnea Lundgren (biträdande handledare). Ni har varit till stor hjälp under denna uppsatsresa.

1.1 Inledning

När nazisterna tog makten i Tyskland 1933 fanns det cirka 7000 judar i Sverige, och vid krigets slut fanns det cirka 14 000. I jämförelse med övriga Europa var denna siffra unik, i andra länder sjönk antalet judiska invånare eller rent av uttraderades under kriget (Svanberg, Westerlund 2008:223).

Det är väl känt att Sverige under andra världskriget hade relationer med nazityskland och att neutraliteten kan ifrågasättas. Under midsommarkrisen 1941 tilläts tyska stridsutrustade soldater att transporteras genom landet. Fram till hösten 1944 gjorde svenska företag affärer med den tyska staten. Företag som SKF och ASEA hade produktion i Tyskland och använde sig av slavarbetskraft från koncentrationsläger (Mattsson 2008:35). Minst 260 svenskar deltog som frivilliga soldater i Hitlers elitförband Waffen-SS, varav flera hade höga befälsgrader såsom General och Överste. Den 14 april varje år firas *De stupades dag* på Norra begravningsplatsen i Solna. Detta gör man till minne av stupade svenskar som frivilligt stred ”under hakkorsets fanor” (Schön 1999:12,458).

Flyktingpolitiken i Sverige var oerhört restriktiv på 1930-talet och 1927 kom en utlänningslag för att kunna kontrollera utlänningar i landet. En ny utlänningslag kom 1937, en lag som hindrade judiska flyktingar från att få politisk asyl i Sverige. 1938 blev lagen ännu hårdare, samtliga judar som hade lämnat Tyskland och som man misstänkte aldrig skulle vilja återvända till sitt hemland skulle avvisas vid gränsen (Groth 2002:285-286). Flyktingpolitiken i Sverige skilde tydligt mellan judiska flyktingar och icke-judiska. 1942 ändrade Sverige sin inställning till judiska flyktingar, alla som själva tog sig in i landet sattes i säkerhet. Men det var först 1944 som Sverige på allvar började hjälpa utsatta judar, ett tydligt exempel är diplomaterna Raul Wallenberg och Per Anger som i Budapest räddade livet på flera tusen judar (Mattsson 2008:37).

Antisemitismen var väl utbredd i Sverige under andra världskriget och detta bör man ha i åtanke vid redogörelsen av materialet till denna uppsats.

Antisemitism som begrepp började i Tyskland på 1870-talet av journalisten Wilhelm Marr. Han ville skapa en mer vetenskaplig och modern judefientlighet, detta i kontrast till den kristna ”otidsenliga” judefientlighet (Bredefeldt 2008:68). Antisemitismen ville alltså lyfta fokus från de ”religiösa” judefientligheten till något mer modernt och vetenskapligt.

Även i Sverige anammades dessa åsikter och 1914 kommer boken *Rasbiologi och rashygien* av läkaren Herman Lundborg. Lundborg beskriver att invandring av judar sänker ”svenska folkets kvalitet”. I Uppsala bildas 1921 det rasbiologiska institutet som hade till uppgift att värna om den svenska rasen och lyfta fram att den är överlägsen den judiska, man varnade för rasblandning (Bredefeldt 2008:69-70). Under 1930-talet fanns flera antisemitiska skämtteckningar i svenska dagstidningar och det stod om ras och folktyper i skolböckerna. Svenska Antisemitiska föreningen bildades 1924 och de gav ut tidningen *National-Socialisten* (Carlsson 1942:17-19).

Det fanns flera tidningar i Sverige som var naziorienterade under kriget. Majoriteten av dessa tidningar förvann emellertid eller ändrade ståndpunkt då freden kom. I Holger Carlssons *Nazismen i Sverige* (1942) framgår att det i Sverige fanns 77 stycken nazistiska och naziorienterade tidningar, exempelvis *Aftonbladet*, *Dagsposten*, *Den Svenske Nationalsocialisten*, *Hakkorset*, *Helsingborgs Dagblad*, *Norrbottens-Kuriren* samt *Fribrytaren* (Carlsson 1942:210-216). Den enda kristna tidning som omnämns är *Göteborgs Stifts-Tidning*, ett kyrkligt kryptonazistiskt organ i Göteborg (Se vidare under tidigare forskning s 9). En annan tidning som nämns bland de 77 är *Sverige-Tyskland*, en pronazistisk tidning som professorn i exegetisk teologi Hugo Odeberg var ansvarig utgivare för. Odeberg sympatiserade öppet med nazismen och var anställd på Lunds universitet fram till 1964 (Gerhardsson 1994:108). Men flera svenska teologer tog tydligt avstånd från nazismen, exempelvis Gustaf Aulén som ville att ”nazistiskt orienterade präster” skulle avskedas. Landets samtliga biskopar gjorde 1942 ett gemensamt uttalande mot Hitlers våldshandlingar mot judar:

Med gruvelse och fasa förspörja vi i dessa sista dagar huru ett okristligt rashat, vilket såsom en dödsbringande smitta gått fram över olika länder på jorden, nu tagit sig uttryck i upprörande våldshandlingar också här tätt intill oss, på vår egen skandinaviska halvö... Vi, Svenska kyrkans biskopar, mana och uppfordra i Guds namn alla våra medkristna i Sveriges land att enskilt eller gemensamt innesluta också dessa våra pinade bröder av Israels stam i trogna och ihärdiga förböner, då vi dagligen anropa vår Fader i himmelen för de många som lida i denna våldets och ofärdens tid (Aulén 1944:98-99).

Uttalandet från biskoparna är tydligt. Jag kommer i det följande att undersöka den kyrkliga pressen och hur judefrågan belystes där.

2.1 Syfte, metod och material

Syftet i denna uppsats är att undersöka hur situationen efter andra världskriget belystes i Svenska kyrkans press med särskilt hänseende till judar och judendom. På vilket sätt rapporterade tidningarna om kriget, freden och judarnas situation?

Tillvägagångssättet för att finna material samt tidigare forskning har varit att, via Google scholar, Diva, Libris, ESH Discovery, Forum för levande historia samt artikelsök på bibliotek söka på bl.a. ”svensk press judar”, ”kristna tidningar”, ”judar 1945”, ”press 1945 judar Sverige”, ”press judar efterkrigstid” och ”swedish press jews”.

Som grundmaterial till min uppsats har jag valt att använda tidskriften *Vår kyrka* och den ekumeniska kulturtidskriften *Vår Lösen*, vilka jag grundläggande har gått igenom på Lunds Universitets bibliotek.

Jag valde *Vår kyrka* då denna svenskkyrkliga tidning påminde om dagens (2016) *Kyrkans Tidning*. För att få ett bredare perspektiv över min frågeställning valde jag även den svenskkyrkliga tidningen *Vår Lösen*, detta för att se om det gjordes olika framställningar i de olika tidningarna om judar och judendomen.

Med en kvalitativ undersökningsmetod har jag empiriskt försökt klargöra hur judar och judendomen belystes i *Vår kyrka* samt *Vår Lösen* under krigsslutet 1945. Metoden för uppsatsarbetet har således varit att kartlägga tidningarnas innehåll under året 1945. På vilket sätt rapporterade tidningarna om kriget, flyktingar och freden? Då jag noggrant har gått igenom samtliga artiklar i ämnet finns även en kvantitativ sida i arbetet. Jag har systematiskt lyft fram varje tillfälle och sammanhang där ordet judar framkommer i tidningarna.

2.2 Vår kyrka

Tidningen *Vår kyrka* (*Församlingsbladet – Evangeliskt Veckoblad*) påminner, både i utformning och innehåll, om tidningen *Kyrkans Tidning* (2016). Tidningen innehåller debatter, insändare, citat från andra tidningar och reflektioner över veckans bibeltexter.

Något som är återkommande i samtliga nummer är diverse reklam, exempelvis: ”En svensk flagga bör vaja över varje svenskt hem”, ”Svårt att öppna ögonen? Ta Gahns ögonbad”, ”När Ni hostar och nyser och fryser, just då gör Läkerol Er gott – försök bara!”, ”Svea – kaffe åt oss alla Svea –kaffe – ett utmärkt gott kaffe. Tryter kafferansonen, blandar Ni naturligtvis med Kaffe – Rostad Ciroga” samt reklam för Slotts senap mm. Annonser som dessa och exempelvis ”En snäll, glad och kunnig husa erhåller plats i mindre familj i Stockholm” speglar den kontext som var rådande i Sverige under krigsslutet 1945.

Vår kyrka gavs ut av *Svenska kyrkans diakonistyrelse* och utkom 1945 med 52 nummer. Redaktör var Pastor Åke Dahlberg och redaktionssekreterare Carl-Filip Hammar.

2.3 Vår Lösen

Vår Lösen är en ekumenisk kulturtidskrift som bildades 1909 av Ungkyrkorörelsen. Denna förnyelserörelse var stor och inflytelserik inom Svenska kyrkan och har sin uppkomst hos studenter i Uppsala (Fransson 2012:94). Tidningens upplägg är längre artiklar (7-9 st. per tidning), inga insändare, debatter eller kortare notiser.

1945 utkom tidningen med 12 nummer. Ansvarig utgivare var biskop Manfred Björkqvist och redaktör docent Helge Ljungberg. Redaktionskommittén bestod av Domprosten Gunnar Hultgren, Direktör Valter Lindström, Docent Helge Ljungberg, Professor Hilding Pleijel och Studierektor Gunnar Sundqvist.

3.1 Tidigare forskning

Otaliga studier har gjorts om andra världskriget och judar/judendom. Trots att det finns mycket skrivet om krigsslutet och judendomen kan jag inte finna någon tidigare forskning på hur kristen svensk press förhöll sig till judiska flyktingar under efterkrigstiden. Martin Lind tar i boken *Kristendom och nazism* (1975) upp tidningen *Göteborgs Stifts-Tidning*, och att denna tidning mellan åren 1933 och 1945 hade en positiv hållning till nazismen (Lind 1975:152-155). Denna positiva hållning låg främst på motståndet till antikristna och kommunister.

Tidningen menar därför att valet för en kristen mellan nazism och kommunism är ett lätt val: den kristne bör hysa tacksamhet mot nazismens bekämpande av både den kyrko- och kristendomsfientliga socialdemokratien och den ohöjlt antikristliga kommunismen och bolsjevismen (Lind 1975: 152).

Tidningen tog avstånd från den biologiska rasismen och menade att en jude som var ”kristen” ansågs vara en fullvärdig medlem i församlingen.

Flertalet av de tidningar och författare som tog ställning för nazismen ändrade ståndpunkt under krigsslutet, detta gjorde dock inte *Göteborgs Stifts-Tidning*. Den 11 maj 1945 står det följande:

Adolf Hitler var en genialisk tolk. Hans gestalt kommer att bli den symbol i vilken tyska nationens återstående framtidshopp kommer att samlas. Glåporden över hans grav betyda i jämförelse härmed föga eller intet (*Göteborgs Stifts-Tidning* 1945, nr 19).

Tidningens redaktör under den här tiden var Ivar Rhedin, gammalkyrklig och en av grundarna till högerpartiet *Kyrkliga folkpartiet*. Mellan åren 1907 och 2011 var tidningen privatägd och drevs som aktiebolag (Goteborgsstiftstidning.se 2016-08-15). Tidningen kan således inte betraktas som en representativ tidskrift för den statliga kyrkan och dess anställda. Sedan 2011 utges tidningen av *Lutherstiftelsen*. Martin Lind tar aldrig upp hur tidningen framställer och ser på judar som är på flykt, utan han fastställer helt sonika att tidningen, med dess högervridna redaktör, är tydligt antisemitiska.

Christer Mattsson har i boken *Till Herrhagen klockan 13.24* (2008) gjort en tydlig redogörelse om judiska flyktingar som kom till Sverige 1945. Detta är en historieskildring som inte tar upp kyrklig svensk press reflektioner kring ämnet.

Mikael Viberg har i C-uppsatsen *Pacifism och andra världskriget: En undersökning av en svensk kristen tidnings pacifistiska hållning under andra världskriget* (2010) undersökt tidningen *Missionsbanerets* framställning av andra världskriget. Resultatet visar att tidningen övervägande var en radikalpacifistisk tidning. *Missionsbaneret* var den frikyrkliga Örebromissionens veckotidning och gavs ut 1921-1993.

I Gunilla Hulténs doktorsavhandling *Främmande sidor: Främlingskap och nationell gemenskap i fyra svenska dagstidningar efter 1945* (2006) beskrivs hur:

Efterkrigstidens ökade migration har lett till en etnisk, kulturell, religiös och språklig mångfald i Sverige, liksom i de flesta av Västeuropas länder. När man bläddrar i tidningslägg från 1945 och framåt blir det snart tydligt att åtskilligt har förändrats i pressens sätt att berätta om invandring. Tidningar bidrar till att skapa uppfattningar om människor med utländsk härkomst, men också till idéer om vad svenskhet är (Hultén 2006:8).

Tidningarna som Hultén fokuserar på i sin avhandling är Arbetarbladet, Borås Tidning, Vestmanlands Läns Tidning samt Dagens nyheter. I sin avhandling beskriver Hultén att inställningen till invandrare under andra världskriget var ytterst negativ i Sverige.

Anledningen till den negativa inställningen hos svenska folket berodde på en allmän främlingsovilja, föreställningar om värdet av en ren ras, antisemitism, nationalism, rädsla för utländsk konkurrens och omsorg om den svenska arbetsmarknaden (Hultén 2006:85). Kriget och flyktingar dominerar ovannämnda tidningars rapportering 1945.

En fördjupad redogörelse över relationen mellan den svenska och tyska kyrkan ges i *Luthersk samverkan i nazismens skugga*, en avhandling av Gunnar Appelqvist (1993). Appelqvist redogör för Sveriges relation till Lutherakademien i Sonderhausen, ett organ för luthersk-protestantisk teologi. Vissa ansåg att den användes för nationalsocialistisk propaganda medan andra hävdade att den var för den kyrkliga tyska oppositionen. Appelqvist visar på den splittring som fanns inom Lutherska kyrkan under kriget.

Jens Berggren jämför i sin C-uppsats *Pro- och antinazism inom samma inriktning?* (2008), två kristna tidningar och deras syn på judar och nationalsocialismen mellan åren 1933-45. Tidningarna var tidigare nämnda *Göteborgs Stifts-Tidning* samt *Kyrka och Folk*. Denna uppsats är den jag finner ligger närmast mitt arbete och min frågeställning. Då Berggren fokuserar på 1933-45 och på två tidningar med samma förgrening (gammalkyrklig) inom den svenska kyrkan, vill jag lyfta fram den närmast ”rådande” statskyrkans press och hur de belyste judar som flyktingar under krigsslutet 1945. Således kan min uppsats ses som en fortsättning. Då Berggren gör en kvalitativ innehållslig idé analys och får fram de två tidningarnas ställningstaganden gentemot nationalsocialismen och judarna i stort vill jag försöka få fram hur mina källor belyste vad som hände när kriget tog slut. Som tidsmässig avgränsning har Berggren valt att lyfta fram fem olika händelser:

- Det allmänna tyska kyrkovalet den 23 juli 1933.
- Instiftandet av Nürnberglagarna den 15 september 1935.
- Kristallnatten den 9 november 1938.
- Den norska kyrkostriden under perioden 19 januari 1941 till och med 31 december 1942.
- Krigets slutskede under våren 1945 (Berggren 2008:8).

Ur mitt forskningsperspektiv var resultatet av sista punkten både intressant och anmärkningsvärt. Under våren 1945 nämns inte judar en enda gång i tidningen *Kyrka och folk* och i *Göteborgs Stifts- Tidning* ökade de antisemitiska artiklarna. Hur framställde tidningarna *Vår kyrka* och *Vår Lösen* judar under krigsslutet?

4.1 Vår kyrka under krigsslutet 1945

Under året 1945 skrev *Vår kyrka* om kriget 101 gånger. Judar/judendom nämns vid åtta tillfällen. I det följande redovisas hur tidningen belyser judarnas situation, kriget och flyktingfrågan.

Judarnas situation var oerhört svår under krigsslutet. Nazisternas mål att göra Europa ”judefritt” hade inneburit massmord i koncentrationsläger, avrättningar och svält. Nazisterna utrotade hela den östeuropeiska jiddischkulturen och flera tidigare ”judiska” städer fick en helt annan prägel än tidigare och många judiska flyktingar sökte sig till Sverige (Groth 287-289). Inget av detta beskrivs i de inledande numren av *Vår kyrka*.

I det andra numret 1945 berättar, under rubriken ”Ytterligare tre svenska präster till krigsfängelägren”, organisationen *Hjälp Krigets Offer!* om hur man har kunnat öka sitt stöd till krigsfångar:

På framställning av KFUM:s världsförbunds krigsfångehjälp har komminister Bengt Söderberg, Kalmar, sänts ut för arbete bland det stora antalet krigsfångar i Frankrike, där redan två svenskar och flera schweizare äro verksamma. Inom den närmaste tiden resa komminister Karl Gustaf Almquist, Smålands Anneberg, och pastor Otto Nothacksberger, Norrköping, till USA, där de på anmodan av Kyrkornas världsråd komma att verka som kaplaner i krigsfängelägren (Nr 2).

Tidningen skriver att 28 svenskar kommer att tjänstgöra för KFUM:s och Kyrkornas världsråds krigsfångehjälp, detta fördelat på fem i Tyskland, tre i Frankrike, fyra i England, sex i USA, två i Främre Indien, en i Kina och sju personer i Japan. Vidare lyfter artikeln fram att KFUM bedriver i Sverige ”ett omfattande socialt och kristligt hjälparbete bland flyktingar och evakuerade”, detta i ett nära samarbete med socialstyrelsen och civilförsvaret. Den enda utsatta flyktinggrupp som nämns i artikeln är kvinnliga flyktingar.

I en annan artikel i detta nummer, ”Kyrkoorganisation för Sverigealter”, får vi veta att ärkebiskop Erling Eidem föreslår ett baltiskt kyrkosekretariat. Detta sekretariat ska vara knutet till Diakonistyrelsen och vara uppdelat i tre avdelningar; en lettisk, en estnisk och

litauisk. Baltiska präster kommer att anställas och man önskar nu pengar från statens flyktingsanslag. Denna önskan bifalles även av Statens flyktingsnämnd.

Något som är återkommande i *Vår kyrka* under 1945 är redogörelse för riksinsamlingen *Till Bröders hjälp*. Allan Svantesson, som skriver om detta, vädjar om pengar samt berättar var pengarna går till. Starten för denna insamling för efterkrigshjälp var i november 1944. Insamlingens huvudkommitté var Ärkebiskopen Erling Eidem, biskoparna Manfred Björkquist och Gustaf Aulén samt direktör Albin Johansson. I nummer tre står följande:

En insamling, som vill möjliggöra bättre levnadsmöjligheter för människor, som lida av krigets följder, som vill bygga gudstjänstrum, låt vara i all enkelhet, som vill se en mening i barnpsalmens ord: "Han oss föder och oss kläder, under sorgen han oss gläder", en sådan insamling är värd varje kristen människas förbön och offer (Nr 3).

Till detta nummer fanns ett bifogat inbetalningskort och en uppmaning att även få vänner, grannar och kamrater att skänka pengar.

I nummer fyra är det ett reportage om "Julfest i Lovö för estländska flyktingar". Där beskrivs ovissheten hos flyktingar, att svenskar har svårt att förstå hur det kan vara att tvingas vara på flykt. Förutom de baltiska flyktingarna lyfts finska, danska och norska flyktingar fram. Dessa framställs som bröder. Under julfesten bjöds det på filmvisning av *Kyrkliga Filmbyrån* samt folkdanser och ringlekar.

Vid ett utrymme i *Vår kyrka* finns "Kort och bra", en plats där man citerar andra tidningar, privatpersoner eller kyrkliga personligheter. I nummer fyra citeras *Vecko-posten* (ingen namngiven skribent) som kommenterar den journalistiska bevakningen av kriget. Det lösryckta citatet antyder att mycket av den bild som målas upp i tidningarna om kriget är vinklat och inte överensstämmer med krigsoffrens berättelser.

När en gång representanter för dessa miljoner, som nu drivas mot döden, berätta oss krigets historia från insidan, då få vi en annan bild av det än den högkvarteretsrapporterna och frontjournalisternas "stjärnreportage" ge oss (Nr 4).

Det framgår inte vilka offer som åsyftas eller vilka journalister som eventuellt vinklar beskrivningen av kriget. Jag finner det dock intressant att det görs en antydning om att det fanns en icke objektiv journalistik i Sverige. I de första fyra numren av *Vår kyrka* 1945 har ingenting skrivits om varken judendom eller judars situation under kriget.

Vidare i samma nummer citeras tidningen Broderskap (ingen namngiven skribent) som kommenterar och frågar hur kristnas syn på krigsförbrytare ska vara:

Kristendomen är utan tvivel på rättfärdighetens sida i kampen mot tidens ondska. Men om vi vilja ha kristen sanktion i processen mot krigsförbrytarna, duger inga halvmesyror. Då gäller det att göra upp även med de förklädda aktörerna i blodsdramat. Frågan är helt enkelt: Vill jag fälla domen över krigsförbrytaren, även om jag vet, att det är han, som stirrar mot mig ur rakspegeln varje morgon? (Nr 4)

Är detta ett citat som antyder en flathet i neutraliteten? Syftar tidningen Broderskap (Sveriges kristna socialdemokraters förbund) på att det finns en svensk kristen dubbelmoral i synen på krigsförbrytarna? Jag finner det intressant att dessa två ovanstående citat publicerades utan någon kommentar eller efterföljande replik i senare nummer. Ansåg inte *Vår kyrka* att ämnena var tillräckligt intressanta eller fanns en ovilja till att beröra känsliga ämnen?

Första gången som *Vår kyrka* nämner judar 1945 var i nummer fem som kom ut den första februari. Det är i artikeln "En kristen appell", en artikel som tar upp styrelsen för *Förbundet för kristet samhällsliv* och dess appell gällande fredsuppgörelsen och återuppbyggnadsarbetet. De såg ett stort ansvar som låg på den svenska kristenheten.

Appellen avser att ge ett bidrag till bildandet av en kristen opinion angående den kommande fredens gestaltning (Nr 5).

De fyra punkter som appellen skulle avse var att finna en varaktig fred, förhindra att enskilda medborgare hämnas tidigare grymheter, krigsförbrytare bör dömas på ett sätt som överensstämmer med västerländska kristna rättsbegrepp samt att tyska folket

även om det ej kan fritas från ansvar för nazismens genombrott, icke som helhet får dömas för hitlerstatens ogärningar (Nr 5).

Vad som även framgår av artikeln, är att flera inflytelserika personer i de allierade länderna ansåg att det "tyska folket är obotligt hemfallet åt aggressionstendenser". Därför borde Tyskland slås ner så att de aldrig skulle kunna resa sig igen. Det är här judar nämns, "en inställning, besläktad med Hitlers syn på judarna." Ingen ytterligare kommentar eller förtydligande om judarna finns inte. Däremot fördömer appellen förslaget om att fullständigt slå ner Tyskland.

En sådan våldslösning av problemet Tyskland skulle innebära, att man försökte "utdriva onda andar med Beelsebul" (Nr 5).

Under rubriken ”Det befriade Nord-Norge har fått egen biskop” berättas att norska Londonregeringen utsett domprosten Arne Fjellbu till biskop i de befriade nord-norska områdena.

Fjellbus utnämning, som gäller tills vidare, företogs den 15 december. Biskop Fjellbu skall även leda fältprästverksamheten i det befriade Nord-Norge och blev själv utnämnd till fältpräst innan han tillträdde sitt nya ämbete (Nr 5).

I artikeln framgår att Fjellbu lyckades ta sig över gränsen till Sverige, där han vistats fram till utnämningen. Han har nu, med hjälp av norska polistrupper från Sverige, anlant till Finnmark.

I samma nummer beskrivs att i Bayern har det blivit ett nytt ämbete i evangelisk-lutherska kyrkan, ett ämbete som tagit fram en form av kvinnliga präster (”Kvinnliga präster i Bayern”). Genom en kyrkolag har denna form av kvinnliga prästers ställning blivit fastslagen.

Dessa får hålla barn gudstjänster, arrangera bibelstudier och andakter för kvinnor och barn, läsa med konfirmander och undervisa i kristen tro. De få vidare utöva själavård bland kvinnor. Däremot få de icke hålla vanliga gudstjänster eller förvalta sakramenten. Dessa kvinnliga ”präster” vigas till sin uppgift vid en särskild gudstjänst (Nr 5).

Vidare i samma nummer är det ett reportage om att många tyska ungdomar söker sig till kyrkan, i Berlin är det cirka 100 besökare på vardera lokal där morgonandakter ges. Rubriken är ”Tysk ungdom dras till kyrkan” och *Vår kyrka* menar att ”Här skapas ofta kärnan till en ny församling”.

Vid de tillfällen som *Vår kyrka* skriver om kyrkor i Tyskland 1945 anges inte alltid vilken kyrka som åsyftas. Om reportaget ”Tysk ungdom dras till kyrkan” exempelvis syftar på *Deutsche Christen* (1932-1945) får skribentens ”Här skapas ofta kärnan till en ny församling” en annan betydelse än det först kanske var tänkt. *Deutsche Christen* var den kyrka som låg till grund för Hitlers *Reichskirche* och vars värdegrund gick hand i hand med nationalsocialistiska ideologin. Rasism och antisemitism utgjorde kärnan i deras program. På en anslagstavla i Lippe (Westfalen) satt en lapp (1935) som kan sägas summera åsikterna från *Deutsche Christen*: ”Dopet kan vara ganska användbart – men det kan inte räta ut en näsa” (Ericksen 1999:40-41). De såg till att det togs fram en ny psalmbok och en ny version av Nya testamentet, allt för att ta bort det som kunde förknippas med judar och judendom. 1941 kom en ny katekes (*Deutsche mit Gott. Ein deutsches Glaubensbuch*) som tydliggör vilka som anses vara Guds utvalda folk. Katekesen framhåller att Jesus i både budskap och beteende bevisar att han är allt som står i motsats till det judiska, att han alltså inte är av judiskt

ursprung (Heschel 2008:126). Vidare krävde *Reichskirche* att studenter som läste teologi på universitetet måste bevisa ”att de var av ren arisk börd” (Metaxas 2014:114)

Svenska kyrkan var väl medveten om *Deutsche Christen* och dess värderingar. Erling Eidem (Ärkebiskop) skrev ett brev till kyrkoledningen i Tyskland och protesterade mot att den evangeliska ungdomsrörelsen skulle upptas i Hitler-Jugend. Eidem var tydlig i sin kritik och anmärkte på kyrkoledningens syn på judar. *Deutsche Christen* gick till motangrepp, vilket resulterade i att Eidem bröt kontakten med den tyska Hitlervänliga kyrkoledningen. Vad som är värt att nämna är att Eidem ansåg att man inte skulle blanda politik och kristendom. Han ansåg att man inte, som kyrkans man, officiellt skulle protestera mot olika politiska inriktningar. Han ville skilja på sin yrkesroll och sitt privatliv, han protesterade således inte mot Hitler och hans politik. Ärkebiskopen, som privatperson, besökte Adolf Hitler den andra maj 1934. Där bedyrar han för Hitler att omvärlden insett att nationalsocialismen har varit räddningen för tyska folket (Oredsson 1996:29). Eidem var alltså tydlig i sin kritik mot den tyska evangeliska kyrkoledningens kyrkopolitik men inte mot Hitler.

I nummer sex nämns judar för andra gången och det är i reportaget ”Rumäniens martyrkristna” av Birger Pernow. Detta är en artikel som handlar om hur evangeliskt kristna förföljs och lider, att ryska kyrkan har under 30 år varit föremål för den svåraste förföljelsen i historien. Kristna i Polen är utsatta för ”veritabel förintelsekamp”. Vidare redogör Pernow för att Rumäniens evangeliska kristna tvingas utstå ett fruktansvärt lidande för sin tros skull.

När denna martyrhistoria en gång kommer att skrivas, kommer den icke att stå de första århundradenas kristendomsförföljelser långt efter i grymhet (Nr 6).

I artikeln framgår att svenska Israelmissionen sedan 1940 tagit över ansvaret för ekonomin för både den engelska kyrkomissionen och den norska Israelmissionens arbete i Rumänien. Vidare beskrivs här att judar lider till följd av kriget:

Missionärernas brev ha innehållit skakande skildringar av de ohyggliga judeförföljelser, varigenom landets judebefolkning under dessa år nedbringats från c:a 800.000 till ett par tiotusental, vilka vi hoppas kunna räddas över till Palestina. Men de ha även innehållit lika skakande skildringar av förföljelserna emot de evangeliska kristna (Nr 6).

Här följer sedan flera citat och vittnesmål om hur evangeliskt kristna lider i Rumänien. Inget mer om judarna. Svenska Baptistsamfundet och Missionsförbundet hade bidragit ekonomiskt för att hjälpa förföljda kristna i Rumänien. Artikeln fortsätter med att publicera ett par

tackbrev från pastor W. Denne pastor redogör att pengarna gått till att hjälpa kristna med livsmedel, medicin och kläder. Vidare beskrivs i breven hur illa kristna behandlas.

De protestantiska bröderna undertryckas oavbrutet. Lidandet fortsätter. I byarna hämtas de troende varje söndag på morgonen av beväpnade polismän och måste delta i de ortodoxa gudstjänsterna. I fängelserna – ett obeskrivligt elände! Sålunda gå de kristna här korsets väg (Nr 6).

I denna långa artikel nämns judar endast en gång. Deras lidande beskrivs kortfattat och konstaterande, det evangeliskt kristna lidandet beskrivs utförligt och engagerat.

I nummer sju ber *Vår kyrka* om ekonomisk hjälp för att kunna distribuera tidningen till inkallade ("Beredskapen fortsätter").

Åter och åter kommer förfrågningar från våra fältpräster rörande möjligheten att hålla Vår kyrka för utdelning bland de inkallade (Nr 7).

I nummer tolv är det ett långt reportage, "Den tyska kyrkan och de omflyttade", som beskriver hur svårt den protestantiska befolkningen i Tyskland hade det, 25 miljoner av Tyskland befolkning befann sig på "annan plats än hemorten".

Att dessa extraordinära förhållanden måste ytterligare försvåra kyrkans arbete i krigets och nazismens Tyskland, är uppenbart. Även i sådana fall, då familjerna och kanske stora delar av församlingen få följas åt till den nya vistelseorten, uppstår svårigheter att hålla det kyrkliga livet vid makt, då man saknar den naturliga och invanda samlingspunkt, som församlingskyrkan varit (Nr 12).

Vår kyrka beskriver de stora problem som drabbat protestanter som tvingats fly till katolska områden.

I sådana landsdelar finnas ofta inga präster eller församlingar, som kunna ta hand om de evakuerade protestanterna, och särskilt för barnen och de ungas del är då risken stor, att de påverkas och assimileras av den katolska omgivningen (Nr 12).

Reportaget fortsätter med att beskriva att i Tyskland uppmanas befolkningen att hålla fast vid sin tro, trots alla svårigheter. Det trycktes en "handledning" som delades ut till protestanter som var på flykt, där det gavs råd för "umgänget med gäster och värdar på den främmande orten." Avslutningsvist i reportaget står det något intressant angående tyska kyrkan och nazismen:

Vittnesbörd som dessa om ståndaktighet i tro och gärning trots de mest ogynnsamma yttre förhållanden förtjäna särskilt att uppmärksammas just nu, då man på flera håll även i det kristna lägret gör sitt bästa att framställa den tyska kyrkan som en frivillig medlöpare åt nazismen och som medansvarig till dess ogärningar (Nr 12).

”Framställa den tyska kyrkan som en frivillig medlöpare åt nazismen”. Ville skribenten (Brk) hävda att *Reichskirche* (se ovan) inte hade samröre med nazismen eller var det okunskap eller ett förnekande?

Vidare i samma nummer skriver Astrid Wigardt ”Om militär själavård och några fältpräster av gamla stammen”. I texten går hon bl.a. igenom Erik XIV och Gustav II Adolfs krigsartiklar. Jag uppfattar artikeln som en patriotisk hyllning till den svenska historien.

I nummer 13 redogör tidningen om en norsk universitetsvecka som ägde rum i Lund. Artikeln går under namnet ”Gestapoandan måste kuvas” och handlar om ”vad har vi lärt av kriget?”.

De som diskuterade och svarade på frågan var Einar Molland (professor, Norge), Poul Henningsen (författare, Danmark) och Edvard Magnus Rodhe (biskop, Lund).

Biskop Rodhe beskriver vad Sveriges ockuperade broderfolk fick utstå under kriget, att ockupationsmakten hade ett ”cyniskt förakt för människoliv”. Denna Gestapomentalitet och SS-anda kan fresta motståndaren till liknande metoder, ”på sitt sätt samma förljugenhet, använd som försvarsvapen”. Rodhe menade att hjälp måste ges till broderfolket för att ”tvinga kravet på straff och vedergällning in under rättens former”. Han menade att om det gick att kuva den så kallade Gestapomentaliteten skulle ”hatet dämpas och slockna”.

I nummer 14 skriver Allan Svantesson åter om *Till bröders hjälp* och spekulerar i ”vart skola dessa pengar gå”? Hittills har pengarna gått till kyrkbaracker i Frankrike samt till finska kyrkliga hjälpändamål, ”dessa medel till Finland utgöra kreditunderlag för inköp av biblar på svenska till Finlands svenskspråkiga församlingar.”

I nummer 15 rapporteras att Svenska kyrkan i Berlin inte träffats vid senaste tidens bombningar. *Vår kyrka* beskriver detta ”som genom ett mirakel”, så gott som alla byggnader runt omkring totalförstördes.

Men i den svenska helgedomen inskränka sig skadorna till sprickor i murar och söndertrasad rappning. En bomb gick för några månader sedan genom taket och hamnade på golvet, där den genast släcktes genom rådigt ingripande. Ett hål i golvet erinrar om den hotande tilldragelsen. Ännu helt nyligen hölls i vanlig ordning gudstjänst i kyrkan. En del av verksamheten har emellertid förflyttats till Lübeck (Nr 15).

Vidare meddelas genom det tyska evangelisk-lutherska utrikesdepartementet att ”36 evangeliska kyrkor inom hamburgska landskyrkan ödelagts genom luftkriget.”

I nummer 16 (under *Kort och bra*) citerar tidningen Erland Sundström i Frikyrklig Ungdom

Finns det inte viktigare spörsmål just nu än frågan om en kristen "får" gå på bio och om den moraliska skillnaden mellan jitterbug och "Lasse går i ringen"? (Nr 16)

Detta citat ger en tydlig bild av den kristna debatten 1945. Engagemanget och debatten kring svenskars alkoholvanor, biobesök och dans var hos vissa kristna mer angeläget än diskussionen om flyktingar och kriget.

I nummer 18 nämns judar för tredje gången och detta i artikeln "Judefrågans framtida utveckling och kristendomen". Vem som har skrivit denna artikel framgår inte, men författaren hänvisar till pastor Joh. Jellinek. Judefrågan tas upp genom tre tydliga punkter: det judiska folkets geografiska fördelning efter kriget, judarnas inställning till kristendomen under förföljelsens år och den kristna judemissionens framtidsperspektiv.

I artikeln framgår det att fyra till fem miljoner judar ska ha dödats av nazisterna. Idag vet vi att siffran blev betydligt högre. Varannan jude i Europa mördades under kriget, totalt sex miljoner (Wibeck 2004:98). Eftersom oviljan att hjälpa judar i Europa, beräknades framtida judisk bosättning koncentreras till Palestina och Amerika. Vid den här tiden var redan en tredje del av befolkningen i New York jude.

Vad som gör judarnas framtid i Europa så osäker, är att de fortfarande bli förtryckta och illa behandlade i de nu befriade länderna. Tusentals judar i Belgien och Frankrike ha fått vandra i koncentrationsläger och fångelser igen, och befolkningen visar på många håll fortsatt irritation och ovilja mot judarna (Nr 18).

Jellinek konstaterar att kriget har ökat klyftan mellan kristna och judar. Han menar att likfabriker "satts på kristendomens skuldkonto" och att kristna måste fortsätta sin mission bland judar. Exempel på framstående judar som omvänts till kristendomen namnger han författaren Schalom Asch samt överrabbinen Zolli.

Judarna komma att genomgå oerhörda svårigheter, och kanske är deras väg fortfarande en väg till döden; de komma att behöva Kristus och komma att inse detta behov. Det finns bara ett enda framtidshopp: judendomens pånyttfödelse i Kristus och de kristnas tro på möjligheten och äktheten av denna pånyttfödelse (Nr 18).

Kontentan av artikeln är att judar bör omvändas och bli pånyttfödda genom Kristus.

Erik Melander skriver under rubriken "En skövlare i svenska hem" om behovet av Nykterhets folkets Dag, att "hemmets kris ute i världen är ett faktum".

Men nu frågas: hur många hem i vårt land är inte skövlande, hur många familjeband ej slitna? Hur spelar inte hemlivets brutala fiender sin ödesdigra roll? Skilsmässor, aborter, könssjukdomar och våldsdåd är inga främmande fåglar inom svenska landamärena... att den kanske störste skövlaren i svenska hem alltjämt möter i alkoholens gestalt... motiverar till fullo den absolutistiska inställningen (Nr 18).

Detta nummer kom ut den tredje maj, precis då slutstriden om Berlin ägde rum. I slaget deltog 2,5 miljoner ryska soldater, 300 000 tyska soldater och är ”en av de mest fasansfulla strider som överhuvudtaget rasat i en modern stad” (Schön 1999:307). Denna strid var inget som rapporterades om i *Vår kyrka*, inte heller att Adolf Hitler tog livet av sig den 30:e april. Prästen Erik Myrgren på den svenska legationen i Berlin får informationen om Hitlers död samma dag. ”På så sätt får Sverige, kanske som första land i världen, veta att Tysklands Führer är död” (Schön 1999:351). *Vår kyrka* rapporterar inte om detta utan fokuserar under den här tiden bl.a. på artiklar om det förkastliga med alkohol.

I nummer 19 som kom ut den 10:e maj (Tyskland hade nu kapitulerat och kriget var slut) nämns inte kriget över huvud taget.

Efter att Tyskland kapitulerat gjorde Sverige en stor insats för att hjälpa drabbade i fångläger. Sverige hjälpte till med att evakuera en mängd fångar och gav dem vård i Sverige. ”Aldrig tidigare, och heller inte senare, har Sverige hjälpt så många och så svårt sjuka flyktingar på så kort tid” (Mattsson 2008:41). Sveriges globala hjälp till krigets offer och hanteringen av flyktingar belyses inte i detta nummer.

Nummer 20, som kom ut 17/5 var ett specialnummer (”kyrkan inför freden”) och beskriver hur kyrkor och kristna lidit under kriget. Det framgår att ca 20 % av Tysklands 17 000 präster hade stupat i fält och i Holland har kriget orsakat brist på teologie studerande. Vidare skrivs det åter igen om *Till bröders hjälp*, om deras hjälp till utsatta kristna bröder. Detta nummer redogör alltså över ”Kyrkor i nöd”, artiklar som beskriver kristnas situation under krigets slutskeende. ”Detta nummer, som är 32-sidigt och rikt illustrerat är avsett för massspridning i församlingarna”. Judar och judendom nämns inte i detta specialnummer.

I nummer 21, under rubriken ”Inför freden” publicerades biskop Manfred Björkquists tal som han höll vid Te Deum i Stockholms Storkyrka den 8:e maj.

Den jublande glädjen liksom den tyngsta sorgen ha svårt att finna röst. Vi upprepa på barns vis några enkla dyrbara ord; frihet, fred, rätt – Norden fritt, fred i Europa. Och vad skola då icke våra bröder känna, som kommit ur det tunga mörkret direkt ut i frihetens flödande majsol? Gud välsigne Danmark! Gud välsigne Norge! ... De skola söka upp kära orter i det Norden, som nu mer än någonsin blivit vårt gemensamma hemland (Nr 21).

I sitt tal lyfter Björkquist fram ”våra bröder”, människor i Danmark och Norge som hade drabbats hårt av kriget. Detta är inget uppseendeväckande, men det speglar även den rådande kontexten.

Även i detta nummer skrivs det om ”vårt största hot, alkoholen” och i nummer 22, under rubriken ”En årlig Fredsdag” står det om Nykterhetsfolkets allmänna samling.

I nummer 23 fortsätter Allan Svantesson att skriva om *Till bröders hjälp*, ”Silver i stället för bröd?” Pengar har skänkts till grannlandet för inköp av nattvardsutrustning till kyrkorna i Nordnorge.

I nummer 25 beskrivs den hjälp som Danmark gjorde för tyska flyktingar i landet, ”Danska kyrkan börjar själavård bland tyska flyktingar”. Man anordnade gudstjänster och själavård på tyska, man tryckte ett häfte med tyska psalmer och en handbok på tyska som en hjälp till danska präster.

De danska präster, som leda dessa, ha meddelat, att det råder en stor längtan efter att få höra Guds ord. I lägren finns det många odöpta barn, som nu kunna döpas, och ett stort antal flyktingar har framställt önskan om nattvardsgång (Nr 25).

Den femte gången som judar nämns var i nummer 27. Under rubriken ”Sverige får ledningen av den kristna judemissionen” framgår att Birger Pernow, pastor och föreståndare för Svenska Israelsmissionen, deltagit i flera konferenser i London angående ”hjälparbetet bland judar och judekristna i Europa”. Eftersom Svenska Israelsmissionen var den enda verksamhet som under åren före krigsslutet bedrev mission i tyskspråkiga länder utsågs de nu till ledande ställning i det nya arbetet.

Svenska Israelsmissionen bildades 1875 och gick då under namnet Förening för Israelsmission. Benämningen ”judemission” ändrades under åren efter krigsslutet till ”samtal med judendomen” (Sundkler 1970:17).

Under kriget tog Svenska Israelsmissionen över norska och engelska judemissionen i Ungern och Rumänien.

Genom de svenska aktionerna för judar i olika länder och inte minst konung Gustafs insatser har det svenska namnet erhållit aktning och respekt inom judevärlden, och därför ansågs att Sverige borde ta ledningen (Nr 27).

En av planerna i det nya arbetet var att skicka en präst och en diakonissa från Sverige till Frankrike, för att ”tillsammans med franska kristna skall uppta missionsarbete i interneringslägren”.

I detta nummer är det även en lång recension och reflektion över den norska biskopen Eivind Berggravs bok *Folkdomen över förrädarna: Vad kräver rätten?* Detta under rubriken ”Rättvisa och försoning” och är skriven av Åke Hassler. Innan Hassler kommer in på boken konstaterar han att:

Tyskarnas uppträdande i de ockuperade områdena och deras behandling av fångar och tvångsarbetare i eget land ha rest en andlig mur mellan dem och Europas övriga folk (Nr 27).

Hassler menar att denna isolering kanske i längden blir värre och mer ödesdigert än de materiella skadorna, att det kan bli svårt att övervinna tyskarnas moraliska förödelse. Men problemen finns inte enbart i Tyskland, de finns även i de ockuperade länderna. Länder där vissa av invånarna kämpat mot sina egna tillsammans med fienden. Här citerar Hassler en dikt av Runeberg. ”Den som förrått sitt land han har ej ätt, ej stam, ej son, ej far.”

Här fortsätter Hassler med att spekulera i straff och behandling av alla dessa förrädare, ”ty rättvisan måste ha sitt”. Det land och det folk han hänvisar till i artikeln är Norge och norrmän. Omkring 40 000 norrmän anslöt sig till tyskarna via organisationen Nasjonal Samling (NS). Med tanke på att invånarantalet i Norge under den här tiden knappt kom upp i tre miljoner var antalet medlemmar i NS stor. Frågan som Hassler ställer sig är hur man ska hantera detta stora antal av överlöpare, en fråga vilket han finner svar hos Berggrav:

Med djupt allvar och stark ansvarskänsla behandlar författaren sitt ämne, och som en varm underton går genom hela skriften en levande kärlek till landet och landsmännen, både dem som förblevo trogna och dem som sveko... Folkdomen måste bära rättsdomen. Ty dömas måste det, dömas utan vare sig vrede eller slapphet. Det finnes tillfällen, då den kristne inte utan vidare skall ha fördrag och förlåta. Den som själv brutit gemenskapen kan inte tagas upp i den igen utan dom och bestraffning (Nr 27).

Artikeln blir ett resonering och frågande om den straffade ska återvinnas eller utstötas. Berggrav menade att man skulle ”återvinna de dömda och upprätta dem”, att stöta ut de

straffade vore oklokt ur ett säkerhetsperspektiv men det skulle även strida mot människokärleken. ”Såsom Herren har förlåtit eder, så skolen ock I förlåta”. Hassler avslutar sin text:

Man kan som svensk inte undgå att känna tacksamhet för att våra norska bröder ha denne andens hövding bland sina främsta ledare i en tung tid (Nr 27).

I den långa texten nämns inte ett ord om judar som är förtryckta eller på flykt. Essensen av artikeln var att ”vi”, trots att det kan vara svårt, måste förlåta norrmännen som stred för Hitler.

I nummer 29, under ”Kort och bra” finns följande citat från Jönköpings-Posten:

Rättfärdighet är bättre än filantropi. Judarna gävo oss både bibeln och Kristus. Vi äro skyldiga att ge dem Kristi rättfärdighet och kärlek tillbaka och motarbete alla fördomar (Nr 29).

Detta var sjätte gången som judar nämns under året, ett citat som står för sig själv utan vidare kommentarer.

I nummer 32 informeras att Gustav II Adolfs minneskapell i Lützen blivit svårt skadat under kriget. Fönster är skadade och de flesta av bilderna av vapensköldar som fanns i nedre delen av fönstren är förstörda. Dessutom har tre granater rivit upp taket.

I nummer 33 återfinns en redogörelse över hur svenska sjömanskyrkan drabbades under kriget. Totalt var det 18 kyrkor som helt förstördes, 11 kyrkor skadades allvarligt varav 6 st. mycket svårt. Kyrkorna i Hull, Clais, Dunkerque, Hamburg, Rotterdam, Stettin och Kiel ”är totalt grusade”.

I nummer 34 konstateras att ”Svenska Sjömanskyrkan i Gdynia i gott skick”.

Ärkebiskop Eidem har också uttryckt sin stora glädje över de goda nyheterna från Dynia, ty han bevarar i särskilt vackert minne den invigning, som han förrättade av lokalerna sommaren 1936, och gläder sig åt att de nu på nytt skola få tjäna sitt goda ändamål till fromma för svenskt sjöfolk (Nr 34).

Rapporteringen om hur svenska kyrkor drabbats och icke drabbats av kriget rapporteras grundligt i flera nummer. Omfattningen av judars lidande och beskrivningen av judiska flyktingar i Sverige är i princip obefintlig.

I nummer 35 fortsätter Allan Svantesson att berätta om den hjälp som *Till bröders hjälp* gör för kristna. Under rubriken ”Mellan Etapperna” får vi veta att pengar skänkts till ljus till

Norska kyrkan, papper och inbindningsmaterial för de norska kristna tryckerierna. Svenska stiftet i Finland har fått hjälp med inbindningen av sin nya psalmbok. Vidare har man skänkt pengar till kyrkor i Holland, Belgien och Frankrike.

I nummer 37, under rubriken ”Danska kyrkan under kriget” är det en redogörelse över hur Danmark drabbades under kriget, att bl.a. fem danska präster dödades. Vidare kan man läsa i detta nummer om hur skadorna blev i England, 163 byggnader blev totalt förstörda.

Vidare i detta nummer finns ett reportage om ”Präster i aktion för asylrätten.” De flyktingar som avses är estniska flyktingar. Här rapporteras bland annat att ett antal präster i sydöstra Sverige gjort en aktion för att bevara asylrätten och förhindra att flyktingar förs ut ur landet mot sin vilja. Prästerna säger i ett uttalande som enligt artikeln:

skall tillställas de statliga myndigheterna, att de uppriktigt glatt sig åt det hjärtliga mottagande, bygdens befolkning berett dessa våra landsflyktiga bröder. Prästerskapet har också lärt sig akta dessa olyckliga från sitt eget land fördrivna flyktingar och har i deras hållning igenkänt några av de bästa gammalsvenska karaktärsdragen. Det vore i hög grad beklagligt och vårt folk ovärdigt, om den spontana medkänslan skulle bytas i likgiltighet eller rent av avoghet. Klart är att esternas arbetsanställningar bör ordnas så, att intrång ej görs på svenska arbetares anställning och arbetsförhållanden (Nr 37).

Denna aktion som prästerna gjorde för flyktingar gällde alltså estniska, inte flyktingar av judisk härkomst. Här är åter tecken på betydelsen av nationalkänslan, ”igenkänt några av de bästa gammalsvenska karaktärsdragen”. Det var viktigt att estniska flyktingar, som låg det svenska nära, skulle få stanna. Dock menade prästerna att de estniska flyktingarna inte fick göra ”intrång” på ”svenska arbetares anställning”.

I numren 38, 39, 40, 41, 42 och 43 står ingenting om kriget och dess efterdyningar, däremot står det om kampen mot alkoholen, ”Var inte rädd för nykterheten”.

I nummer 44 nämns judar för sjunde gången och detta i samband med en artikel om att Inomeuropeisk mission hade startat ett rekreationshem i Vrigstad i Småland (”Efterkrigsarbete i Småland”). I fyra träbaracker och i Vrigstads gamla prästgård härbärgerade ett 50-tal polska kvinnor som befriats från koncentrationsläger i Tyskland. Artikeln beskriver Vrigstadhemmet som att ”atmosfären är fylld av en starkt positiv kristen anda” och att de polska kvinnorna får nu uppleva ”den kristna kärlekens verklighet”. Vidare beskriver artikeln att Inomeuropeisk mission tagit initiativet till en polsk-svensk konferens som hölls i Vrigstad och där bl.a. fil.mag. Carl-Gustaf Boëthius höll ett föredrag om Sverige

och svenskarna och fil.dr. Margit Cassel-Wohlin om Familjens kris. Under denna konferens fanns även pastor Johannes Jellinek som höll ett föredrag om Judarna och antisemitismen. Vad Jellineks föredrag innehöll framgår inte av artikeln, den enda informationen var just att han var där och pratade om detta. Konferensen beskrivs som lyckad och skribenten skriver:

Kristen kärlek omsatt i handling förmår öppna stängda hjärtan, det märktes övermåttan väl. Här fanns för det kristna budskapet mottagliga sinnen (Nr 44).

I nummer 45 redogör Allan Svensson för Baltiskt kyrkoliv i Sverige 1944-45, ”Det första året” och om 25 000 baltiska flyktingar.

I nummer 46, under rubriken ”Asylrättens tillämpning”, beskrivs att enbart i Tjeckoslovakien finns miljoner tyskar som är på flykt. Dessa människor är totalt utblottade och har inte mat för dagen. Skribenten anser att tyska flyktingar som kommer till Sverige ska få stanna.

Skälver icke våra hjärtan av oro och smärta, när vi se människor, som hålla på att gå under i livsförödelsen? (Nr 46)

Det skrivs mycket om tyskar och att Tyskland har ett stort behov av hjälp, att Sverige borde göra mer för sina ”drabbade bröder”. Det beskrivs att en stor del av det tyska folket riskerar att frysa eller svälta ihjäl.

Kan vi svenskar tigande se på hur Tysklands barn svälter ihjäl? Vad blir då vår dom? (Nr 46)

En insändare i tidningen undrar om orsaken till att Sverige inte gör mer för Tyskland beror på rädsla för att bli stämplade som nazister.

Är det inte märke så, att vi äro så rädda att bli beskyllda för att vara nazister, att vi inte våga göra något för Tyskland? (Nr 46)

Vidare uppmanar tidningen återigen sina läsare att skänka pengar till ”Till bröders Hjälp”, denna gång för att hjälpa Tysklands barn.

I nummer 48 skriver Birger Pernow om att ”Israelsmissionen återupptager verksamheten i Frankrike.” Missionsverksamheten, som påbörjades i Frankrike 1938, men som på grund av kriget tvingades avbrytas hade nu återupptagits. Pastor Arne Forsberg hade redan, då tidningen skrevs, varit i kontakt med 120 medlemmar från deras tidigare församling.

Dessa ämnar han nu åter sammanföra till en församling och med denna som grundval söka bygga vidare. Den protestantiska hjälporganisationen Cimade har välvilligt ställt sin kyrka vi Rue Blanche till förfogande för gudstjänster samt lokaler för hjälpverksamheten (Nr 48).

Artikeln beskriver att hjälpverksamheten kommer att bedrivas i samarbete med hjälporganisationen Cimade. Vidare framgår det att Forsberg, ”så långt det är möjligt”, ska söka upp ensamma flyktingar och mindre flyktingförsamlingar för att ge andlig vård.

Forsberg har i ett brev beskrivit att:

Människorna äro mycket magra efter sex år av svält. Jag drömmer om att till jul kunna ordna en stor julfest här i Paris och då utdela livsmedelspaket till dessa omkring 120 medkristna av judisk börd (Nr 48).

Vid ett senare tillfälle skrev Forsberg:

Jag besökte Eglise de Passy, reformerta kyrkan vid Trocadero, där pastor Maney predikade. Kyrkan var alldeles fullsatt, stor andakt, god psalmsång, en intensivt lyssnande församling. Jag fick ett starkt intryck av levande ande och förnyelse.” Vi äro tacksamma för denna första dörr, som Gud öppnat till den nödställda kvarlevan av Israel. Och vi hoppas att han snart skall öppna väg även till andra platser, bl.a. till Wien, där en spillra av vår stora församling har överlevt, men som nu håller på att duka under av svält och ivrigt väntar på undsättning. Vår präktiga fastighet i Wien står oskadad kvar (Nr 48).

Detta var åttonde och sista gången som judar nämns under året 1945 (judisk börd).

I detta nummer finns även en recension på Chaplins film Diktatorn. Den här recensionen skulle kunna tolkas som att människor på tidigt 1940-tal var ovetande om krigets omfattning.

Filmen har säkert fyllt en uppgift i de allierades psykologiska krigsföring. Syftet med denna Hitlerparodi var nämligen att nazismen och dess Fuhrer skulle skrattas ihjäl. Filmen är en skickligt genomförd parodi på ett historiskt skeende, som i all sin förskräcklighet innehöll åtskilliga parodiska element. Nog kommer det att skrattas åt Chaplins underfundiga artisterier även nu. Men de kristna, som se denna film, komma att få en obehaglig förnimmelse av att här skrattas fem år för sent. Den stora likvidationen har ju skett och mognat ut i en världstragedi. Filmens handling uppväcker därför hos kristna människor en pinsam erinran om en barbarisk epok, som nu är gravlagd och åt vars gengångare mycket liten anledning nu finnes ”att vrida sig i skratt” (Nr 48).

I nummer 51 skriver Åke Dahlberg om att det är första fredsjulen på många år, ”Fredsjul”.

Dahlberg konstaterar att det har varit mycket elände som nu var slut. Han beskriver människor som var på flykt, dock inte om judiska flyktingar. Han avslutar sin text med en uppmaning: ”Ge en gåva till *Till Bröders hjälp*”.

Under året 1945 nämns judar/judendom vid åtta tillfällen i tidningen *Vår kyrka*.

5.1 Vår Lösen under krigsslutet 1945

Under året 1945 skrevs det om kriget 14 gånger i *Vår Lösen*. Judar/judendom nämns vid tre tillfällen.

I det inledande numret av *Vår Lösen* (1945) är det en krönika vid namn ”Kristendom och kommunism”. Krönikan beskriver en hätsk debatt som ägde rum i Stockholms stadsfullmäktige i november 1944, en diskussionskväll som arrangerades av kommunistiska ungdomsförbundet i december 1944 (gick under rubriken ”Kristendom eller socialism?”) samt ett möte som arrangerades av Stockholms stifts kyrkliga ungdomsförbund i december 1944. Krönikan är intressant ur ett historiskt perspektiv då det i Sverige under den här tiden fanns en tydlig polemik mellan kristendom och kommunism. Vissa såg nazismen och Hitler som en räddning mot kommunismen. Exempelvis skrev *Göteborgs Stifts-Tidning* (1933) att kristna ska vara tacksamma att nazismen bekämpar den kristendomsfientliga socialdemokratin och kommunismen (Oredsson 1996:27).

I krönikan ”Kristendom och kommunism” citeras Kommunistiska ungdomsförbundets ordförande Knut Olsson som i sitt tal i Stockholms stadsfullmäktige sa att

Kristendomen har spelat ut sin roll. Därför måste vi ge ungdomen en ny världsåskådning, nämligen den socialistiska (Nr 1).

Judar eller judendom nämns inte i krönikan men den tar upp ”kyrkans ställning till nazismen”.

Kommunisterna menade att tidskriften ”Kyrkor under korset” under hela kriget givit uttryck för nazistiska sympatier och att den bakom tidskriften stående organisation ”Lutherska landskommittén” hopsamlat ”hundratusentals kronor”, som i stor utsträckning gått till ändamål, som gagnat tyskarna. Och då den högsta kyrkoledningen är representerad i dess styrelse, ansåg man sig ha fog för påståendet att kyrkan är nazistiskt komprometterad (Nr 1).

(Jag har inte granskat tidskriften *Kyrkor under korset* och kan således varken bekräfta eller dementera påståendena mot dem. Jag kan inte finna någon annan källa som styrker påståendet att tidskriften skulle sympatisera med nazismen. Tidskriften gavs ut mellan 1932 och 1947, utgivare var Lutherska världsförbundet.)

Krönikören, Åke Zetterberg, avslutar sin krönika med att uppmana till fler studiecirklar i landet, studiecirklar där samtalen kan föras i en mer lugnare form.

För kontakt mellan kristna och den radikalaste, expansivaste och kampgladaste falangen av arbetarrörelsen (Nr 1).

I nummer två nämns judendomen/judar i en artikel om ”Bibeltolkning och bibelstudium”. Det handlar om Romarbrevet och om två linjer inom Paulusforskningen, rättfärdiggörelsen och Kristusmystiken.

De uppfattades som tvenne självständiga tankekomplex utan annat samband med varandra än det, att de funnits hos aposteln själv, som representerade tvenne olika världar, judendom och hellenism (nr 2).

Tidningen beskriver att forskningen har funnit att Paulus stod hellenismen närmare än det judisk-forensiska.

Här fanns det någon överensstämmelse mellan Jesus och Paulus. Ty här var det fråga om samma rent etiskt-religiösa fromhet (Nr 2).

Vidare beskriver tidningen att Paulusforskningen visar att Paulus blev ”helleniserad” och att den ”judiskt-forensiska tankelinjen trängdes undan”. Man refererar även till Albert Schweitzer, *Die Mystik des Apostels Paulus* (1930), som ”vill förstå Pauli teologi och fromhet, som sammanfalla, ur judendomen”.

I detta nummer finns även ett längre reportage om omfattningen av skador, orsakade av kriget, som drabbat kyrkor i Estland. Bl.a. S:t Nikolaikyrkan i Tallin som förstördes fullständigt under ett luftangrepp i mars 1944.

I nummer fyra, under rubriken ”Kristen gemenskap i Norden” beskrivs en ekumenisk konferens som ägde rum i Helsingfors, 5-6/4, där fyra nordiska länder var samlade. ”Första gången under kriget de kunde mötas så mangrant.” I konferensen talades (som framgår av artikeln) ingenting om judar och deras situation under kriget.

I nummer fem är det en lång artikel om *Fänrik Ståls sägner*, ”Runeberg i Finlands ödestimma”.

Ett inslag i *Vår Lösen* är ”Från tidskriftsvärlden” och i nummer sex/sju (dubbelnummer) refererar man till en artikel från nyhetsbladet *Kyrko – Nyheter*. Artikeln heter ”Tyska kyrkan och nazistregimen” och beskriver hur biskop Theophil Wurm i Stuttgart under hela nazistregimen varit en motståndare till Hitler. I uttalandet som *Vår Lösen* publicerade tar Wurm tydlig ställning mot nazismen och här nämns judar för andra gången.

Vi fördöma i synnerhet de mord, som begåtts på tagen gisslan, och massmorden på tyska och polska judar. Vi kristna i Tyskland ha lidit mycket av att sådana ting dragit skam över det tyska namnet och fläckt den tyska äran (Nr 6/7).

Vidare vädjade Wurm till kristna kyrkor i utlandet om att de skulle vaka över segermakterna så att de inte skulle göra samma brott som man ”med rätta förebrår nazisterna”.

Theophil Wurm var en av få konservativa i Bekännelsekyrkan som i sina predikningar tydligt protesterade mot våldet och nazismen (Ericksen 1999:123). Artikeln i *Vår Lösen* avslutar med:

För tyska kyrkans egen skull hoppas vi att protesterna mot nazistregimen, trots den nästan obefintliga yttrandefriheten, ändå funnit sina uttrycksmedel (Nr 6/7).

Denna artikel är en av få i *Vår kyrka* och *Vår Lösen* som tydligt tar avstånd från nazismen under 1945. Vad som är viktigt att påpeka är att nummer sex/sju kom ut när kriget var slut och att *Vår Lösen* är tydliga med att artikeln är hämtad från en annan tidning. Innehållet i artikeln är således inte deras egna ord utan hämtat från nyhetsbladet *Kyrko – Nyheter*.

I nummer nio redogör tidningen för iakttagelser från den svenska krigsberedskapen 1940-1945, ”Männen och kyrkan i fält”.

I årets sista nummer (tolv) skriver Manfred Björkquist om ”Till värn för asylrätten” där han lyfter fram 167 balters öde. Han menar att ”hela vårt folk” blivit ”lidelsefullt upptaget av dessa gruppers öde”.

Man var ock angelägen att få klarhet om de övriga i Sverige boende balternas öde. Kyrkornas intresse för dessa grupper var naturligt även på grund av den andliga gemenskap, som de gångna åren skapat (Nr 12).

Björkquist var engagerad i den baltiska flyktingfrågan, hur hans eventuella engagemang var för judiska flyktingar framgår inte i de tolv nummer av *Vår Lösen* som kom ut 1945.

Vidare i detta avslutande nummer för året, recenserar lektor Rolf Hillman nyttkomna översättningslitteratur. Här nämns judar för tredje gången 1945 och det som en bakgrundsinformation om att Franz Kafka var jude.

Med den tyskjudiske diktaren Franz Kafkas roman *Processen* har en märklig författare presenterats för svensk publik. Med en teknik som påminner om t.ex. Pär Lagerkvists *Onda sagor* berättas om en rättegång

mot en bankman; den slutar med att han avrättas. Som i en mardröm har alla yttre ting en stark påtaglighet: porträtt och miljöer penslas ut med en ibland pedantisk grundlighet (Nr 12)

Under året 1945 nämns judar/judendom vid tre tillfällen i *Vår Lösen*.

6.1 Slutsats

Under året 1945 skrevs det om kriget 101 gånger i tidningen *Vår kyrka*.

Judar/judendom nämns vid åtta tillfällen:

I nummer fem nämns judar i en artikel om fredsuppgörelsen.

I nr sex nämns judar i en artikel om att kristna är förföljda och att det även förekommer judeförföljelse.

I nr 17 nämns judar i en artikel om att Israelmissionen firar 75 år.

I nr 18 behandlas judefrågans framtida utveckling och att kriget medfört en ökad klyfta mellan kristna och judar.

I nr 27 beskrivs att Sverige vunnit stor aktning och respekt inom judevärlden. Detta på grund av Svenska Israelsmissionen och dess arbete i Wien, ghettona i Polen samt judemissionen i Ungern och Rumänien. (Svenska Israelsmissionens främsta uppgift var att omvända judar till kristendomen.)

I nr 29, under rubriken *Kort och bra* är det ett kort citat från Jönköpings-Posten:

Rättfärdighet är bättre än filantropi. Judarna gävo oss både bibeln och Kristus. Vi äro skyldiga att ge dem Kristi rättfärdighet och kärlek tillbaka och motarbete alla fördomar (Nr 29).

I nr 44 nämns att det i Småland har varit ett föredrag om Judarna och antisemitismen men det beskrivs inget om dess innehåll.

I nr 48 beskrivs att Israelsmissionen ska hjälpa ”kristna av judisk börd”.

Under året 1945 skrevs det om kriget 14 gånger i tidningen *Vår Lösen*.

Judar/judendom nämns vid tre tillfällen:

I nummer två nämns judendomen/judar i en artikel om ”Bibeltolkning och bibelstudium”.

I nummer sex/sju beskriver tidningen hur nyhetsbladet *Kyrko – Nyheter* refererar biskop Wurme som var kritisk till nazismen.

I nummer tolv nämns jude i samband med en bakgrundsinformation angående att författaren till *Processen* var jude (Franz Kafka).

Med tanke på andra världskrigets omfattning och dess efterdyningar med flyktingkatastrof är resultatet av mitt arbete en aning överraskande. Judar och judendomen beskrivs minimalt i tidningarna *Vår kyrka* och *Vår Lösen*. Tidningarnas rapportering om kriget beskriver förföljda kristna, beredskapstiden och svensk "krigshistoria".

Slutsatsen av mitt arbete är att den patriotiska nationalkänslan och fokuseringen på att bibehålla den kristna sammanhållningen är genomgående i de båda tidningarna. Jag finner det intressant att båda tidningarna använder begreppet *Vi* men inte *dom*. Begreppet "Vi och Dom" har varit tydlig i flyktingdebatten 2016 men 1945 fanns enbart *Vi*. I materialet återkommer ständigt "Vi och våra bröder" och med *Vi* avses "vi kristna". I materialet framstår det som angeläget att skapa asylrätt och hjälp till "våra egna" dvs. de kristna. Man framhåller vikten av att försöka förlåta dem som stred för Hitler, även om det kunde vara svårt. Materialet redogör knapphändigt om det globala lidandet som "icke kristna" drabbades av genom kriget, men lägger stor vikt på *Vi* och de *Våra*. I de båda tidningarna gjordes ingen tydlig belysning om judarna och deras situation, det fanns inget "dom" det fanns enbart "vi".

Att rapporteringen om judar och deras situation var undermålig i *Vår kyrka* och *Vår Lösen* 1945 kan ha flera förklaringar och detta kan vara intressant för eventuellt vidare forskning.

7.1 Vidare forskning

Varför belyste inte de svenskkyrkliga tidningarna *Vår kyrka* och *Vår Lösen* judar och deras situation 1945 i större utsträckning?

Jag har, genom mitt empiriska arbete med denna uppsats, kommit fram till tre möjliga frågeställningar för eventuellt vidare forskning:

Kunskapen om krigets omfattning var alldeles för svag?

Nyhetsrapporteringen var begränsad då varken sociala medier, mobiltelefoner eller TV fanns etc. I en artikel framgår det att fyra till fem miljoner judar ska ha dödats av nazisterna. Idag vet vi att siffran var betydligt högre, totalt dödades sex miljoner (Wibeck 2004:98).

I recensionen av Chaplins *Diktatorn* (se ovan sid 26) kan man tolka att medvetenheten om krigets omfattning var begränsad hos allmänheten, "Men de kristna, som se denna film, komma att få en obehaglig förnimmelse av att här skrattas fem år för sent".

Det som talar mot att kunskapen om krigets omfattning skulle vara svag är all tydlig och ingående rapportering som gjordes om drabbade kristna i kriget.

Den rådande kontexten fokuserade enbart på ”sina egna”?

Det fanns ingen värdering i att inte rapportera om judar och judendom, för Sverige var detta en icke-fråga, något som inte ”berör oss”? Det största hotet för människor i Sverige var alkoholen och den bristande moralen. Fosterlandskärleken var något självklart, något annat var otänkbart?

Det rådde förbud/censur för media?

Fanns det någon form av censur som hindrade tidningarna att redogöra för de faktiska händelserna som inträffade i världen? Bedrev Svenska staten och Svenska kyrkan censur mot kyrklig press och i så fall hur?

Referenslista

- Aulén, Gustaf (1944) *Kyrkan och nationalsocialismen* Stockholm, Svk diakonistyrelsens förlag
- Berggren, Jens (2008) *Pro- och antinazism inom samma inriktning?* C-uppsats Halmstad
- Bredefeldt, Rita (2008) *Judiskt liv i Stockholm och Norden* Stockholmia Förlag
- Carlsson, Holger (1942) *Nazismen i Sverige* Federativ Stockholm
- Ericksen, Robert & Heschel, Susannah (1999) *Betrayal: German Churches and Holocaust* Minnesota: Fortress Press
- Fransson, Tomas (2012) *Inte bara kyrkans* Artos, Skellefteå
- Gerhardsson, Birger (1994) *Fridrichsen Odeberg Aulén Nygren Fyra teologer* Lund Nova
- Groth, Bente (2002) *Judendomen* Natur och kultur Stockholm
- Heschel, Susannah (2008) *The Aryan Jesus: Christian Theologians and the Bible in Nazi Germany* University Press Princeton
- Hultén, Gunilla (2006) *Främmande sidor* Doktorsavhandling Stockholms Universitet
- Lind, Martin (1975) *Kristendom och nazism* Lund Martin Lind och Håkan Ohlssons förlag
- Mattsson, Christer (2008) *Till Herrhagen klockan 13.24* Karlstad Per Berggren
- Metaxas, Eric (2014) *Bonhoeffer* Libris, Örebro
- Oredsson, Sverker (1996) *Lunds universitet under andra världskriget* Lunds universitetshistoriska sällskap
- Schön, Bosse (1999) *Svenskarna som stred för Hitler* MånPocket/Bokförlaget DN
- Sundkler, Bengt (1970) *Missionens värld* Läromedelsförlagen Norstedt, Stockholm
- Svanberg, Ingvar och Westerlund, David (2008) *Religion i Sverige* Dialogos förlag
- Wibeck, Sören (2004) *Religionernas historia* Historiska Media Lund

Tidskrifter

- DN (2015-02-07) *Svenska kyrkan talar med kluven tunga om judar*
- Göteborgs Stifts Tidning (1945 nr 19)
- Sydsvenskan (2016-05-13) *Biskop försvarar kritiserad handbok*
- Sydsvenskan (2016-08-20) *Hätsk debatt blottar kyrkans kris*
- Vår kyrka (1945) Nr 2, 3, 4, 5, 6, 7, 12, 15, 16, 18, 21, 25, 27, 29, 34, 37, 44, 46, 48
- Vår Lösen (1945) Nr 1, 2, 6/7, 12

